

І. М. Куліш

Вплив новітніх тенденцій виробництва і споживання продуктів харчування на конкурентні переваги сільських територій

Показано причини виникнення та шлях становлення концепції органічного сільського господарства. Наголошено на тривалій відсутності контролю за екологічною якістю продовольства у СРСП. Вказано причини тимчасової неуваги з боку урядів окремих країн до цієї проблеми. Проаналізовано заходи для зменшення перевиробництва сільськогосподарської продукції у Європейському Союзі. Досліджено найновіші тенденції ведення сільського господарства та окреслено основні їх різновиди в країнах Заходу і Сходу. Розкрито вплив пермакультури на формування концепції органічного сільського господарства. Розкрито сутність ідеї дахових ферм, проаналізовано їх характеристики та основні аргументи їх апологетів і доведено, що рентабельність вирощування органічної продукції у таких спорудах є малоімовірною. Досліджено виникнення руху локаворів і становлення його понятійно-термінологічного апарату. Показано переваги локаворства, доведено його корисність для підвищення здоров'я населення та розвитку сільських територій. Підкреслено необхідність підтримки руху локаворів в Україні як одного з великих шансів для вітчизняного сільськогосподарського виробника і запоруки здоров'я нації. Визначено, що перспективою подальшого дослідження є експортно-імпорتنі тенденції українського сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: сільські території, конкурентні переваги, органічні продукти, дахова ферма, локавор.

Концепція органічного сільського господарства почала формуватись у першій половині ХХ ст. як реакція на мутацію із суто природної у галузь, щільно пов'язану з використанням хімічних, а пізніше біохімічних і генетично модифікованих матеріалів. Саме тоді і виникла потреба розділити сільськогосподарську продукцію, отриману без використання допоміжних речовин, і продукцію вирощену із застосуванням найновіших досягнень науки. Продукція екологічного сільського господарств через безсумнівну корисність і прибутковість стає дедалі популярнішою у споживачів і, відповідно, виробників.

Проблематика органічного (екологічного) сільського господарства привертає постійну увагу вчених усього світу, серед них Л. Браун (Lester Brown) [1], А. Говард (Albert Howard) [2], Дж. Б. Даннеа (J. B. Dunnea), К. Дж. Чемберс (K. J. Chambers), К. Дж. Джіомбелініа (K. J. Giombolinia) [3], В. Моллісон, Р. М. Слей [4], В. Дж. Нотрборн (Walter Ernest Christopher James Northbourne) [5], В. Н. Тимошенко, А. А. Музика, А. Л. Зиновенко, Л. Н. Шейграцова, Н. Н. Шматко [6], Р. Штейнер (Rudolf Steiner), К. Бамфорд (Christopher Bamford) [7] і багато інших. При цьому найновішим тенденціям культури вирощування та споживання сільськогосподарських продуктів харчування, у т. ч. таким, як «дахові ферми», «рух локаворів», приділено недостатньо уваги, що і обумовило мету цієї статті: дослідити найновіші тренди виробництва і споживання продуктів харчування, проаналізувати їх відповідність концепції органічного виробництва та визначити вплив на розвиток сільських територій.

Про низьку якість і навіть шкідливість сільгосппродукції, для вирощування і захисту якої використовувались хімікати, учені почали говорити відразу, щойно у першій половині ХХ ст. з'явилися такі методи виробництва. У той період окремо не наголошувалось на негативному впливі цих методів на стан екології сільських територій, однак, з огляду на шкоду, яка завдавалась природі та людині, такі думки лунали дедалі частіше. Проте уряди багатьох країн на це тимчасово не звертали уваги, оскільки у період після Другої світової війни головним завданням було забезпечити населення достатньою кількістю їжі для забезпечення хоча б

певною мірою збалансованого харчування. Тому підтримувались ініціативи до нарощування кількості сільськогосподарської продукції, що врешті обернулось великим перевиробництвом продовольства у Західній Європі та США і вкрай негативно вплинуло на соціально-економічний стан фермерів, котрі або взагалі не мали можливості реалізувати результати своєї праці, або продавали їх за безцінь.

Слід зауважити, що у зазначений період у США проблема забезпечення населення продуктами харчування хоч і мала місце, однак була менш гострою, ніж у Європі з двох причин: по-перше, на той час вже були подолані наслідки Великої депресії і був набутий вагомий управлінський досвід подолання кризових ситуацій, по-друге, на території цієї країни не велись бойові дії, відповідно не було завдано такої великої шкоди народному господарству, як у державах, що напряму постраждали від війни. Попри все, США так само, як країни Західної Європи, активізували внутрішню та зовнішню сільськогосподарську політику.

Особливістю політики продовольчої безпеки США з середини ХХ ст. до 1995 р. було те, що у державі постійно були надлишки зерна або рілля, яка не використовувалась, це було своєрідним буфером, завдяки якому можна було врятуватись у кризовій ситуації. Наприклад, коли внаслідок мусону 1965 р. у Індії виникли проблеми з продовольчим забезпеченням, адміністрація президента Ліндона Джонса відправила п'яту частину буферного запасу пшениці США до Індії і голоду не було [1].

Стабілізація цін на сільськогосподарську продукцію та досить високий їх рівень спонукав виробників Європейського Союзу збільшувати виробництво, через це внутрішнє виробництво почало перевищувати споживання. Тому ЄС був змушений вирішувати цю проблему спочатку двома шляхами:

1) розпочала скуповування від виробників і зберігання великих кількостей надлишкових продуктів харчування створюючи, так звані «гори масла» та «винні озера» («butter mountains» and «wine lakes»), котрі пізніше продавалися за безцінь на світових ринках;

2) заохочувала сільськогосподарських виробників / постачальників реалізувати продукцію за кордоном, сплачуючи при цьому відшкодування (експортні субсидії) [8, с. 46-47].

Такі заходи виявились не дуже ефективними, і був розроблений ще один шлях: сільгоспвиробникам, що тимчасово припиняли випуск продукції, почали виплачувати компенсації.

Одна усі ці заходи не лише відчутно відображались на фінансах ЄС, але і суперечили багатьом міжнародним угодам, у т. ч. і положенням СОТ. Саме тоді була успішною згадана концепція органічного сільського господарства, яка і запроваджується сьогодні.

У СРСР, до складу якого до 1991 р. входила Україна, питання якості продовольства на тлі загальної нестачі продуктів харчування довгий час взагалі не розглядалось, проводилась максимальна хімізація сільського господарства, що дуже негативно відобразилось на загальному стані здоров'я населення, особливо жителів сільських територій, які не лише харчувались цими продуктами, але й жили в забрудненому середовищі. Ставлення до екології почало змінюватись лише після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р., але мало умовний характер і більше стосувалось охорони повітря, води і землі, а уся сільськогосподарська продукція, вирощена із застосуванням хімікатів, продовжувала надходити до радянського споживача.

Термін «органічне сільське господарство» був введений у обіг В. Дж. Нотрборном у оприлюдненій у 1940 р. праці «Подивіться на Землю». В Україні ці технології

почали впроваджуватись лише з середини 2000-х років і на сьогодні великого поширення не мають.

За оцінками нобелівського лауреата Н. Борлоуга, органічне сільське виробництво може прогодувати близько 4 млрд осіб. З цим не погоджуються експерти продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, які вважають, органічне сільське господарство здатне прогодувати усе населення Земної кулі і при цьому значно поліпшити якість харчування людей, оскільки спостерігається стійка тенденція до зростання кількості органічних ферм, яких нині у світі понад 700 тис. Лідерами за загальною площею органічних сільгоспугідь є Австралія (12,3 млн га), Китай (2,3 млн га), Аргентина (2,2 млн га), США (1,9 млн га), Італія (1,1 млн га), Уругвай (0,93 млн га), Іспанія (0,93 млн га), Бразилія (0,88 млн га), Німеччина (0,83 млн га), Великобританія (0,6 млн га) [6, с. 190].

Більшість учених і практиків притримуються двох основних підходів до ведення сучасного сільського господарства: біодинамічного (Biodynamic Agriculture) Р. Штейнера (філософія органічного сільського господарства, що містить духовні, окультні та езотеричні елементи) та органо-біологічне Ганса і Марії Мюллер (Hans, Maria Muller) (Швейцарія) і Г. Р. Руша (Hans Peter Rush) (Прусія).

На цих ідеях, у середовищі наукових досліджень: А. Говард – пропозиція відмовитись від хімічних добрив (1920-ті рр.); Е. Бальфур (Eve Balfour) (1930-ті рр.) – послідовниця А. Говарда; Л. Бромфільд (Louis Bromfield) (1940-ві рр.) – прикладні дослідження ідей А. Говарда; Ж. І. Родейл (Jerome Irving Rodale) (1942 р. – по теперішній час) – пропаганда ідей А. Говарда, сформувались наступні концепції природного сільського господарства у Європі та США.

Глобальні віяння не оминули східні країни. Найхарактернішими представниками східного підходу до органічного сільського господарства є японські філософи Мокихі Окада та фермер Масанобу Фукуока, головна ідея (сформувалась у 1910-ті рр.), пропегована ними – це невтручання до того, що природа і так зробить сама.

Окрім дуже популярного екологічного сільського господарства А. Говарда, багато апологетів має біологічне Р. Лемера (Raoul Lemaire) (1959 р.), останнє отримало подальший розвиток внаслідок співпраці з Ж. Буше (Jean Boucher), тому з 1964 р. отримало назву «біологічного методу Лемера-Буше» [9].

У середовищі зазначених підходів виникли чисельні методи, які багатьма вченими визнані доцільними і успішно практикуються: біоінтенсивне міні-землеробство, біодинамічне землеробство, ЕМ-технології (технології ефективних мікроорганізмів), маловитратне стале землеробство тощо. Кожна країна, як правило, залежно від кліматичних умов і традицій, обирає власні методи сільськогосподарського виробництва або їх комбінацію: органічна система відновлюваного землеробства (США), біологічна система Лемер-Буше (Франція), мікробіологічна з використанням поживних речовин (Швеція та Швейцарія), біодинамічна (Німеччина, Данія), екологічна безпестицидна Говарда (Великобританія) тощо [10].

Не можна залишати поза увагою і великого впливу, який справила пермакультура (від англійського «permaculture – permanent agriculture», що дослівно перекладається як «довготривале сільське господарство»). В окрему течію пермакультура сформувалась усередині ХХ ст. як реакція на негативні тенденції у живій природі, що виникли внаслідок людського впливу, потепління клімату і вичерпування родовищ видобувних енергоресурсів.

Послідовники пермакультури пропагують практику засаджування парків та газонів їстівними видами рослин, таких як чорниця, смородина, лаванда, полуниця, заміну декоративних дерев, таких як кипариси, плодовими соснами,

кленів – горіхами тощо [4, с. 178]. Пермакультура є своєрідним антиподом урбанізації, оскільки ґрунтується на перенесенні елементів, характерних виключно для сільської місцевості, до міст.

Прибічники пермакультури дещо агравовано ставляться до впровадження основних її положень. На цій основі виникли чисельні ініціативи. Однією з таких відомих ініціатив є «міські ферми» або «дахові ферми» (roof farms), що набувають усе більшої популярності в США, Канаді та ЄС. Суть ідеї дахової ферми полягає у тому, що на дахах міських будівель облаштовують городи. Для цього здійснюється спеціальна підготовка: прокладається гідроізоляція, дренаж, підводиться / відводиться вода, завозиться ґрунт, добрива тощо. Відмінність від класичної ферми полягає у тому, що абсолютно усі компоненти такого городу необхідно привезти з сільської місцевості, у т. ч. органічні добрива, адже дахові ферми позиціонують як екологічно чисті. Вимагає вирішення і проблема відходів, для цього у приміщеннях будівель, на дахах яких ростуть городи, встановлюються спеціальні компостні ємності. Навіть дощова вода для поливу, якщо вона зібрана у місті, вимагає додаткової очистки.

У близькому минулому така практика викликала б велике обурення в екологів і дієтологів, котрі переконують, що повітря у містах забруднене шкідливими речовинами, які у процесі життєдіяльності виділяє велике скупчення людей, а продукти згоряння палива автомобільних двигунів, особливо продуктів нафтопереробки, настільки шкідливі, що вирощені біля доріг та автострад рослини не можна вживати у їжу.

Небезпечність овочів, вирощених на дахових фермах, була підтверджена результатами лабораторних досліджень, проведених у Естонії. Піддавшись популярній у світі практиці вирощування рослин у містах, компанія «MTÜ Linnalabor» у 2008 р. розпочала проект. У якості локації був обраний дах Художньої академії у Таллінні. Однак експеримент себе не виправдав: виявилось, що вирощена в такий спосіб петрушка містить у 50 разів більше свинцю, ніж та зелень, що росла в селі, вміст кадмію та хрому був перевищений у 1,6 та 3,6 разів відповідно, перевищення спостерігались і щодо цинку. Забруднена продукція поступила на ринок до споживачів, контроль не здійснювався, оскільки, згідно з нормами Естонії, Ветеринарний департамент має право перевіряти якість товару лише в гуртових постачальників [11].

Попри обурення певної категорії споживачів, проекти такого типу продовжують втілюватись, згадана вище компанія «MTÜ Linnalabor» і надалі вирощує на даху рослини, пропагує цю продукцію та періодично проводить екологічні семінари під гаслом забезпечення доступних екосистемних послуг у місті й підтримки високої якості життя для жителів міст [12].

Ферми на дахах уже не просто сприймаються як щось безпечне, їх широко рекламують як спосіб вирішення екологічних проблем, проблем, пов'язаних зі змінами клімату та дощовими водами [13].

Прибічники дахового фермерства стверджують, що рослини захищають будівлі від перегріву, внаслідок чого економиться велика кількість електроенергії, що в іншому випадку витрачалась би на охолодження, однак не вказують, наскільки зростає споживання енергії на вентиляцію та обігрів теплиць у холодні періоди, а також на освітлення, водопостачання та водовідведення, перемішування компосту тощо. Усе перелічене істотно збільшує навантаження на комунікаційні мережі, які не завжди (особливо у старих будівлях) готові до такої експлуатації. Цю проблему можна вирішити шляхом масштабної реконструкції будівель, і сумнівно, що такі вкладення швидко окупляться від вирощування овочів.

Розглянемо твердження щодо поліпшення якості повітря і зменшення в ньому вмісту CO_2 , що відбувається внаслідок зменшення довжини транспортних шляхів та дихання рослин. Дахова ферма не здатна забезпечити потреби великого міста у сільськогосподарській продукції, і частка зменшення кількості вуглекислого газу не буде достатньо відчутною на фоні наявного забруднення повітря. Не враховують апологети дахових ферм і факту дихання рослин, які вночі виділяють, а не поглинають CO_2 .

Ще однією тезою на користь дахових ферм є та, що вони начебто розвантажують дощову каналізацію, сповільнюючи за рахунок збільшення площі пропускної поверхні стікання опадів, а отже каналізація не переповниться, не забруднить водні шляхи, і будуть зекономлені гроші платників податків у зв'язку з відсутністю необхідності у лікуванні. Це твердження також здається недостовірним, оскільки разом з дощовою водою рослини дахових ферм всотуватимуть усі шкідливі речовини, які ця вода з собою принесе, адже проходячи через низькі шари повітря, у яких розчинені різні речовини, що містяться у викидах, у т. ч. промислових, вона неминує їх захоплює. Тому, з огляду на забрудненість міського повітря, гроші, зекономлені на лікуванні наслідків через переповнення дощової каналізації, будуть витрачені на лікування внаслідок споживання городини з понаднормовим вмістом канцерогенних речовин (аналізи рослин в Естонії). Окрім того, слід зазначити, що як і традиційні, ці ферми є двох основних типів: на відкритому повітрі і у теплицях, а отже поглинання шкідливих речовин з атмосферного повітря буде відбуватись через поверхню листя.

І нарешті, теза про розширення доступу до свіжої та здорової їжі, що її постачають дахові ферми, з огляду на викладене, є апокрифічною.

Таким чином, експлуатація дахових ферм і популяризація вирощених на них продуктів суперечать положенням ООН про безпечне харчування, достатня кількість якого є одним з прав людини: «...продовольство, призначене для споживання людьми, повинно бути безпечним і не містити шкідливих речовин, зокрема забруднювачів, що утворюються у процесі промислового або сільськогосподарського виробництва» [14, с. 4].

На тлі глобальних тенденцій боротьби за екологію дуже популярним трендом в США, Канаді та багатьох країнах Європи став рух локаворів (*locavore*) (від англ. *local* – місцевий, локальний), суть якого полягає у споживанні продуктів вирощених на максимально близькій відстані від споживача. Відповідно, локавор – це особа, яка свідомо обирає продукти харчування вироблені у місцевості її проживання і які не транспортувались на далекі відстані.

Термін «локавор» ввела в обіг Дж. Прентіс (*Jessica Prentice*) під час Днів охорони навколишнього середовища у Сан-Франциско у 2005 р. Про популярність цього визначення свідчить те, що у 2007 р. воно стало «словом року» американського словника видавництва *Oxford University Press* [15].

Модель споживання локальної їжі є альтернативою глобальній моделі постачання продовольства, у якій продукти харчування часто переміщуються на великі відстані перш ніж доходять до споживача. Локальна мережа продуктів харчування передбачає налагодження відносин між виробниками, дистриб'юторами, роздрібними торговцями і споживачами у певному місці, де вони працюють разом, щоб підвищити продовольчу безпеку і забезпечити економічну, екологічну і соціальну стійкість суспільства [3, с. 48].

Локаворство, на відміну від дахових ферм, має багато позитивних особливостей: уся сільськогосподарська продукція, що її споживають та пропагують локавори, відповідає встановленим санітарно-гігієнічним нормам – це її перша і головна

засада для споживача, інтереси якого є первинними, окрім того, усе більша частка такої продукції отримує сертифікат органічної. По-друге, у часи тотального засилля недостовірної реклами люди бажають бачити процес виробництва на власні очі, тому кількість контактів, нав'язаних між городянами-споживачами і селянами-виробниками та угод на закупівлю фермерської продукції щороку збільшується (йдеться саме про місцеву продукцію). З другого аспекту впливає третій – зростає затребуваність продукції місцевого виробника, адже на використанні у технологічному процесі виробництва останньої вже спеціалізуються мережі кафе і ресторанів в усьому світі, найбільша їх кількість зосереджена у США, Канаді та Західній Європі. По-четверте, у населення виховується культура здорового харчування, адже жителі провідних країн світу приділяють посилену увагу до якості продуктів.

Одним зі спірних у локаворстві стало питання, яку саме їжу можна вважати місцевою, адже існує багато різних розумінь локального. Основоположники руху, наприклад, наполягають на пропозиції приймати за основу радіус не більше 100 миль.

У США з цього приводу відбулись чисельні дебати у конгресі, після яких був законодавчо затверджений спеціальний норматив, згідно з яким локальною продукція вважається, якщо вона:

- транспортується на відстань не більшу ніж 400 миль;
- вироблена у межах штату [16, с. 246].

На сьогодні локаворство стало настільки популярним, що починає «обростати» специфічною термінологією, наприклад, запропоновано низку дефініцій, серед яких: «продовольча миля» (food mile) (не прижився у зв'язку з відсутністю змістового наповнення); «продовольчий басейн» (food shed) – за аналогією з водним басейном річки, до якого входять усі території, на яких відбувається стік вод, це географічний регіон, де виробляється їжа для певної групи населення, здійснюється рух основних харчових потоків: від території, де їжа виробляється, до того місця, де вона споживається тощо [17, с. 26]. Слід зауважити, що вираз «продовольчий басейн» був запропонований В. Хедденом (Walter P. Hedden) ще у 1929 р., однак тоді не отримав підтримки і був згаданий А. Гетзом (Arthur Getz) значно пізніше – у 1991 р. в контексті поширення ідей пермакультури. Можливо, що й інші терміни зі сфери локаворства, які нині не прижились з часом стануть затребуваними.

У зв'язку зі стрімкою появою прихильників локаворства пріоритетом для багатьох держав стало сприяння створенню маленьких фермерських ринків, які торгують свіжою продукцією, оскільки лише вони здатні максимально задовольнити потреби споживачів у свіжій продукції місцевого виробництва.

Відбувається поступовий відхід від великих агрохолдингів. Наприклад, у США попит на фермерську продукцію перевищує пропозицію, тому за останні 15 років кількість фермерських ринків подвоїлась і становить понад 5 тис. Британські економісти лондонського фонду New Economics Foundation підраховали, що 1 фунт, витрачений на місцеві продукти, приносить економіці регіону 1,76 фунтів прибутку, тоді як на привозні – лише 36 пенсів [18, с. 37].

На жаль, Україна через низку чинників відстає у сфері культури виробництва продуктів харчування від провідних країн світу. На сьогодні основною проблемою вітчизняних індивідуальних господарств є зберігання та реалізація виробленої продукції, яка, хоч є якісною, не має товарного вигляду через відсутність хімічної обробки для тривалого зберігання, котрій піддається більшість імпортних фруктів та овочів.

Усі провідні країни світу, як правило, притримуються власного підходу до виробництва і споживання продуктів харчування, але є кілька певних засад, характерних для усіх: по-перше, сільськогосподарська продукція має бути якісною і відповідати санітарно-гігієнічним нормам; по-друге, виробники мають право на усебічну підтримку, тобто обов'язком держави є забезпечення високого рівня життя сільських жителів.

Огляд найновіших тенденцій у сфері сільськогосподарського виробництва продуктів харчування показав ті, які успішно впроваджені в практику: дахові ферми та рух локаворів.

Дахові ферми втілюють основні ідеї пермакультури, однак якість виробленої на них сільськогосподарської продукції не відповідає ознакам екологічної, а забезпечення цієї відповідності вбачається дуже затратним. Окрім того, дахові ферми є джерелом створення руралізованих осередків у місті. Для роботи на таких фермах необхідні фахівці, котрих можна залучити двома шляхами: запрошуючи жителів сільських територій на роботу до міста, на якій вони виконуватимуть ті самі функції, що і в умовах села, або навчаючи способам ведення сільського господарства жителів міст. Витрати на обслуговування дахової ферми є високими, саме цим пояснюється їх поширення у економічно багатих державах світу.

Можливо, така практика є виправданою за умови відсутності достатньої кількості земель сільськогосподарського призначення, однак, на нашу думку, вигідніше докладати зусиль для підвищення врожайності на традиційних землях.

На відміну від сумнівної користі дахових ферм, рух локаворів вирішує відразу кілька проблем: забезпечує споживачів якісними продуктами харчування, максимально сприяє розвитку невеликих фермерських господарств, фермерських ринків і забезпечує розвиток локальних сільських територій. Нав'язування щільних контактів між містом і селом сприяє зростанню поваги до праці селян у суспільстві.

У контексті впливу на сільські території України слід зазначити, що проекти з облаштування дахових ферм знайдуть своїх прибічників і в нашій країні, особливо з врахуванням наявного рівня безробіття сільського населення. Однак, з огляду на достатньо велику кількість земель сільськогосподарського призначення, що простоюють (орієнтовно сотні тисяч га) та відсутність будівель, придатних для такої діяльності, і коштів на реконструкцію наявних споруд, вони, скоріш за все, будуть поодинокими.

Тренд локаворства шириться світом і можна очікувати, що з часом дійде до України. Налагодження прямих контактів між міськими споживачами та сільськими виробниками дасть можливість дрібним виробникам реалізовувати свою продукцію за справедливими цінами та вирішить ще низку проблем, зокрема дасть великий шанс для розвитку сільських територій і підвищення їх конкурентоспроможності, забезпечить споживачів свіжою і якісною сільськогосподарською продукцією, що у перспективі сприятиме оздоровленню нації. Тому цю практику доцільно враховувати та всебічної її популяризувати під час розробки державних і місцевих стратегій розвитку сільських територій України.

Перспективою подальшого дослідження є експортно-імпорتنі тенденції вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Brown L. The New Geopolitics of Food / L. Brown. – Website Foreign Policy. – 2011. – 25.04. – Retrieved from http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/04/25/the_new_geopolitics_of_food#sthash.F3XEUKJk.dwWSGmP6.dpbs
2. Howard A. An Agricultural Testament / A. Howard. – Oxford: Benediction Classics, 2010. – 266 p.

3. Dunnea J. B. What does 'local' mean in the grocery store? Multiplicity in food retailers' perspectives on sourcing and marketing local foods / J. B. Dunnea, K. J. Chambers, K. J. Giombolinia and others // *Renewable Agriculture and Food Systems*. – 2011. – Vol. 26. – Iss. 01. – Pp. 46-59.
4. Моллисон Б. Введение в пермакультуру / Б. Моллисон, Р. М. Слей. 1985. – 264 с. – Электронный магазин cityjazz.ru. Режим доступа: <http://www.cityjazz.ru/catalog/products/knigi/permakultura-eko-tehnologii/bill-mollison-vvedenie-v-permakulturu>
5. Northbourne, L. Look to the Land / L. Northbourne. – San Rafael: Angelico Press / Sophia Perennis; Rev Specialed., 2011. – 128 p.
6. Тимошенко В. Н. Как произвести продукцию органического животноводства / В.Н. Тимошенко, А.А. Музыка, А.Л. Зиновенко, Л.Н. Шейграцова, Н.Н. Шматко // *Органічне виробництво і продовольча безпека: [зб. матеріалів доп. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф.]*. – Житомир: Полісся, 2014. – С. 189–194.
7. Steiner R. *Autobiography. Chapters in the Course of My Life: 1861-1907* / R. Steiner, C. Bamford. – NY: Anthroposophic Press, 2006. – 400 p.
8. Куліш І. М. Розділ 2. Розвиток сільських територій у контексті продовольчої безпеки: європейський досвід та українські реалії / І.М. Куліш // *Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України* : [монографія] / Ін-т регіональних досліджень НАН України; наук. ред. В. В. Боршевський. – Львів, 2012. – 216 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). – С. 41-73.
9. L'histoire de l'Agriculture Biologique. – 2007. – 27.01 // Website L'actualite de l'asso. Retrieved from http://www.loalabouche.org/histoire_agribio_print.htm
10. Природное земледелие и причины его возникновения // Сайт зооинженерного факультета Московской сельскохозяйственной академии. – 2016. – Режим доступа: <http://www.activestudy.info/prirodnoe-zemledelie-i-prichiny-ego-vozniknoveniya>
11. Ауг Н. Выращенные в городе овощи опасны для здоровья / Н. Ауг // *Столица* : газета. – 2009. – Июль. – Режим доступа: <http://stolitsa.ee/search/1?pattern=MT%C3%9C%20linalabor&type=all&year=2009>
12. Pokk T. Ettekanne «Framing urban agriculture» / T. Pokk, S. Tint, M. Råsta // Website Linnalabori. – 2011. – April 15. Retrieved from <http://www.linnalabor.ee/tegevus/54>
13. About us... // Website Higher Ground Farm. – 2016. – Retrieved from <http://www.highergroundroofstofarm.com/about.html>
14. Право на достаточное питание. Изложение фактов № 34 // *Права человека / Управление Верховного комиссара по правам человека*. – Geneva: United Nations, 2011. – 65 с.
15. The Local Foods Wheel // Website Locavores. – 2016. – Retrieved from <http://www.locavores.com>
16. H. R. 2419 «Food, Conservation, and Energy Act of 2008» // *Bill Text Versions 110th Congress (2007-2008)*. – 2008. – 628 p.
17. Feagan R. The place of food: mapping out the 'local' in local food systems / R. Feagan // *Progress in Human Geography*. – 2007. – N 31(1). – Pp. 23-42.
18. Трибушная Е. Правила локаворов / Е. Трибушная // *Корреспондент : еженедельник*. – Киев : Друк. – 2013. – №15. – С. 36-38.

References

1. Brown, L. (2011, April 25). The New Geopolitics of Food. Website Foreign Policy. Retrieved from http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/04/25/the_new_geopolitics_of_food#sthash.F3XEUKJk.dWWSGmP6.dpbs.
2. Howard, A. (2010). *An Agricultural Testament*. Oxford: Benediction Classics.
3. Dunnea, J. B. & Chambers, K. J., Giombolinia, K. J., & et. al. (2011). What does 'local' mean in the grocery store? Multiplicity in food retailers' perspectives on sourcing and marketing local foods. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 26 (01), 46-59.
4. Mollison, B., & Sley, R. M. (1985). *Vvedeniye v permakul'turu. [Introduction to Permaculture]*. E-shop cityjazz.ru. Retrieved from <http://www.cityjazz.ru/catalog/products/knigi/permakultura-eko-tehnologii/bill-mollison-vvedenie-v-permakulturu> [In Russian].
5. Northbourne, L. (2011). *Look to the Land*. San Rafael: Angelico Press / Sophia Perennis; Rev Special ed.
6. Timoshenko, V. N. & Muzyka, A. A., Zinovenko, A. L., Sheygratsova, L. N., & Shmatko, N. N. (2014). *Kak proizvesti produktisyu organicheskogo zhivotnovodstva [How to make an organic live stock production]*. In *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka [Organic production and food security]* (pp. 189-194). Zhytomyr: Polissya. [in Russian].
7. Steiner, R., & Bamford, C. (2006). *Autobiography. Chapters in the Course of My Life: 1861-1907*. NY: Anthroposophic Press.
8. Kulish, I. M. (2012). Chahter 2. Rozvytok sil's'kykh terytoriy u konteksti prodovol'choyi bezpeky: yevropeys'kyy dosvid ta ukrayins'ki realiyyi [The development of rural areas in the context of food security: European experience and Ukrainian realities]. In V. V. Borshchevskyy (Ed.), *Rozvytok sil's'kykh terytoriy v systemi yevrointehratsiynykh priorytetiv Ukrayiny. NAN Ukrayiny [The development of rural areas in the system of European integration priorities of Ukraine]*. Lviv: Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine: (pp. 41-73). [in Ukrainian].

9. L'histoire de l'Agriculture Biologique. (2007, January 27). Website L'actualite de l'asso. Retrieved from http://www.loalabouche.org/histoire_agribio_print.htm [in French].
10. Prirodnoye zemledeliye I prichiny yego vozniknoveniya. [Natural farming and its causes] (2016). Website of Zooengineering faculty of the Moscow Agricultural Academy. Retrieved from <http://www.activestudy.info/prirodnoe-zemledelie-i-prichiny-ego-vozniknoveniya>.
11. Aug, N. (2009, July). Vyrashchennyye v gorode ovoshchi opasny dlya zdorov'ya [Grown in the city vegetables are dangerous to health]. In *Stolitsa – Capital* (Newspaper). [in Russian].
12. Pokk, T., Tint, S., & Råsta, M. (2011, April 15). Ettekanne «Framing urban agriculture». Website Linnalabori. Retrieved from <http://www.linnalabori.ee/tegevus/54> [in Finn].
13. About us... (2016). Website Higher Ground Farm. Retrieved from <http://www.highergroundrooftopfarm.com/about.html>
14. Human Rights High Commissioner (2011). Pravo na dostatochnoye pitaniye. Izlozheniye faktov № 34 [The right to adequate food. Fact Sheet number 34]. In *Prava cheloveka* [Human rights]. Geneva: United Nations. [in Russian].
15. The Local Foods Wheel (2016). Website Locavores. Retrieved from <http://www.locavores.com>.
16. H. R. 2419 «Food, Conservation, and Energy Act of 2008» (2008). In *Bill Text Versions 110th Congress (2007-2008)*.
17. Feagan, R. (2007). The place of food: mapping out the 'local' in local food systems. *Progress in Human Geography*, 31(1), 23-42.
18. Tribushnaya, Y. (2013). Pravila lokavorov.[Rules of lokavores]. *Korrespondent – Correspondent*, 15, 36-38. Kyiv: Druk, Ukraine. [in Russian].

Kulich I. M. Influence of modern tendencies of food production and consumption on rural territories' competitive ability.

The article shows the causes of emergence and the ways of establishment of organic agriculture concept. The reasons of temporary lack of attention on the part of certain governments over this range of problems are outlined. The article explains why the situation over maintenance of food security in the USA after the World War II was much better than in the countries of Europe and the USSR. Long-term absence of control over the ecological quality of food in the USSR is emphasized. This approach was to a certain extent changed after the accident at Chornobyl'ska NPP in 1986, but had remained unsatisfactory in all countries of the former Soviet Union until the moment of its collapse. The causes of agricultural goods overproduction in the European Union are revealed and the steps towards solution of the problem taken by the Community government are analyzed. Latest tendencies of agriculture conducting are examined and their major types in the Western and Eastern countries are outlined. Evaluation of potential capacity of world organic agriculture over providing of world population with food products from the points of view of leading scientists and expert international organizations are shown. Approaches to understanding the ecological agriculture of scientists in the world are generalized. The influence of permaculture on forming of organic agriculture concept is explained. The fact that permaculture is the antipode of urbanization and its provisions are not always correct is proved. The nature of roof farms is characterized; their characteristics and major arguments of their apologists are analyzed. The following are among them: energy saving due to reducing of expenses on cooling, reduction of CO₂ emission, unloading of runoff water system, availability of healthy food. The fact that rental ability of growing the organic products in such buildings is unlikely and quality and safety of the roof farms products does not correspond to sanitary and hygienic standards and contradicts the UNO basic principles is proved. Emergence of locavore movement and establishment of its definitions is examined. Advantages of locavorism are shown and its usefulness for strengthening of human health and territorial development is proved. The perspectives of creation of small local farmers markets and their importance for the development and forming of rural territories' competitive advantages are emphasized. The need to support locavore movement in Ukraine as one of major chances for domestic agricultural producer and guarantee of nation's health is stressed. Strengthening of the tendencies to establish direct contacts between municipal consumers and rural producers will enable small producers to realize their production at fair prices and will solve the range of problems of rural territories. Export-import tendencies of Ukrainian agricultural production are defined to be the perspective of further research.

Keywords: rural territories, competitive advantages, organic products, roof farm, locavore.

Kulich Inna Михайлівна – кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник, докторант відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: reksi@email.ua). Kulish Inna Mykhaylivna – Ph.D. (St. Man.), Sen.Res., Doctoral Postgraduate of the Department of development of territorial communities and transborder cooperation of the SI «Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine».

Надійшло 29.04.2016 р.